

Szabó Irén: Árulkodó gesztusok. A görög katolikus vallásgyakorlat gesztusainak kutatása.

A gesztusok évezredek óta természetes részei a vallásgyakorlatnak. A legősibb megnyilvánulása az embernek, hogy nem csak szavakkal, vagy nem elsősorban szavakkal, hanem a testével is kifejezi hódolatát az Isten előtt. A vallásgyakorlat nem verbális kifejezőeszközeinek egyikét alkotják a gesztusok. A képek, az illatok, a különböző dallamok vagy a térhasználat információi mellett a gesztusok máig nagyon fontos szerepet töltenek be az egyéni és közösségi vallásgyakorlatban. A vallásgyakorlat gesztusainak tanulmányozása a vallási néprajz és kommunikáció tudományterületén túl fontos adalékokkal szolgál a kultúrtörténet, teológia, de a művészettörténet számára is.

A vallásgyakorlat gesztusai kulturálisan, történetileg meghatározottak. Gazdag jelentéstartalmuk fontos **kultúrahordozóvá** teszi őket. Értelmezésük és értelmezhetőségük a vallás gyakorlója számára a gesztus használatának feltétele éppúgy, mint bármely más nyelv esetében. A gesztusok megfigyelője számára pedig e kultúra megértésének feltétele.

A gesztusokat, a szakrális **kommunikáció egyik elemeként** (csatornájaként) vizsgálva láthatjuk, hogy ritkán jelennek meg önmagukban. A vallásgyakorlat során verbális és nonverbális kifejezőeszközökhöz kapcsolódva alkotják a szakrális kommunikáció egészét. A vallásos ember, akár egyedüli vallásgyakorlata során is közösségbe, kapcsolatteremtő viszonyba lép be, ahol ő csupán az egyik szereplő. Ez azt is jelenti, hogy a vallásgyakorlat különféle gesztuselemei, mint például a kereszttetés, meghajlás, érintés, csók gesztusai nem elsődlegesen az emberek közti kommunikációt szolgálják, hanem a transzcendenssel való kapcsolatteremtés a céljuk. Ugyanakkor mégis kapcsolatot hoz létre az emberek között is, és mint ilyenek számos közösségi, társadalmi és történeti meghatározottsága van. *(Lsd bővebben Lovász Irén)*

A vallásgyakorlat egészét, mint szinkretikus rendszert vizsgálva láthatjuk, hogy e rendszerben a verbális és nem verbális megnyilvánulások, valamint a térbeli és tárgyi környezet, mint kulturális szignálok, kulturális jelek, szorosan egymásra épülve hoznak létre közlést, üzenetet. *(ha egy tárgyat veszünk a kezünkbe: egy rendszer része, csóktábla, pacifikálé, csokolókép – önálló „műfaj” gk.)*

A gesztusok a vallásgyakorlat anyanyelvének részét képezik. E nyelv elsajátítása kinezikus utánpótlás révén történik, aminek feltétele a hagyomány folytonossága, a szakrális

kommunikáció zavartalansága. A vallási gesztusokat nem az iskolában, tankönyvekből tanuljuk, hanem a hit megélése, gyakorlása során eltanuljuk, az előttünk járó generáció tagjaitól és attól a közösségtől, amelynek tagjai vagyunk. A legősibb tanulási forma ez, az utánczás. Éppen ezért, ha a generációk közötti kapcsolat meglazul, megszakad, vagy az egyén kiszakad a közösségből és nem keres, nem talál új közösségre, akkor a gesztusok továbbélésének, átadásának lehetősége szűkül vagy esetleg el is vész. Ugyanez történik akkor is, ha a vallásgyakorlatot az aktuális politikai rendszer vagy a társadalmi környezet értékrendjének változása nem tolerálja. *(pl: keresztvetés, kalap levétel kereszt előtt)*

A gesztusok kialakulásában, változásában mintaadó szerepe van a papnak. A papi szertartásvégzés gesztusai szabályok által sokkal meghatározottabbak, (rubrikák) mint a népi gyakorlat, mégis gesztusonként változó formában és mértékben megfigyelhetők az egyéni gyakorlatra jellemző eltérések.

A gesztusokra vonatkozó kutatómunkám során megpróbáltam a görög katolikus vallásgyakorlat gesztusszótárát összeállítani. A kulturális gesztusok, ezen belül a vallásgyakorlat gesztusainak kutatásával, módszeres feltárásával és leírásával még adós a magyar néprajztudomány, ezen belül a vallási néprajzkutatás. Más tudományterületeken sem találkoztam egy felekezet gesztusainak monografikus igényű feldolgozásával. Ezért is tartottam fontosnak az általam választott területen, a magyar görög katolikusság vallási gesztusnyelve esetében a leíró feltárás pontos elvégzését.

Egy-egy gesztus leírása során, bemutatom annak jelenkori megjelenési formáját, funkcióját, és a történelmi, felekezeti, társadalmi környezet átalakulásból adódó funkcionális változásait is igyekeztem feltárni. A vallási gesztus megjelenhet, mint társadalmi státuszjelző vagy felekezetek közötti különbségek szemléletes kifejezője. A vallási gesztusok használatában különböző kulturális, társadalmi differenciák is kifejeződnek. A vallásgyakorlat gesztusa az egyén számára a vallási identitás kifejezője is lehet.

A keresztvetés

A kereszt egyike az emberiség legegyszerűbb és legrégebb szimbólumainak. Ikonográfiai jelként már a kereszténység előtt is ismert volt, de a kereszténység számára vált központi szimbólummá, mintegy vallási ismertetőjellé.

Korai története még nem teljesen feltárt. A kereszténység első évszázadainak bonyolult tudatosodási folyamatai és a kereszténység terjedése volt ahhoz szükséges, hogy a kereszt a negatív értékítéllettől - a rómaiak bitófája, Jézus kivégzésének eszköze - a megváltás és a győzelem jelévé formálódjon. Ennek a folyamatnak az elején Pál apostol kereszt-

teológiája áll. A 2. sz. közepén keletkezett apokrif Péter evangéliumban tettenérhető ez az átértékelődés, ahol a kereszt már a feltámadás és megváltás eszköze. A Konstantini fordulat után a kereszt, győzelmi jellé vált. A keresztényüldözés megszűnése és az egyház államvallást képviselő intézményesülése, alkalmat adott a kereszt teológiájának elmélyítéséhez is.

A kereszt jelentéstartalmának átalakulása feltétele és segítője is volt e jel mozdulatná formálódásának. A kereszt ikonográfiai jelének mozdulatként történő megrajzolása, vagyis a keresztvetés gesztusa már korán elterjedt. A 215 körül keletkezett *Traditio Apostolica*, mely jóval korábbi hagyományokat rögzít, s mint a címe is mutatja, apostoli eredetűnek tartja a benne foglaltakat, így ír a keresztvetés szokásáról: "*XLII. A kereszt jeléről (296). Ha kísértésed van, jelöld meg áhítattal a homlokodat. Ez ugyanis a szenvedés jele, mely ismert és kipróbált az ördög ellen, ha hittel végzed, vagyis nem azért, hogy lássanak az emberek, hanem okosan feltartva (a keresztet), mint pajzsot. Az ellenség ugyanis, mikor a belső ember, vagyis, akit az Ige mozgat, külsőleg mutatja az Ige benne élő képét, az ember szívében lakó erő láttán elmenekül, mert megrémül (nem az embertől, hanem) attól a Lélektől, amely benne van. Ezt ábrázolta Mózes, amikor megkente a küszöböket és az ajtófélfákat a feláldozott húsvéti bárány vérével. Azt a hitet jelképezte, amellyel most mi hiszünk a tökéletes bárányban. Ha tehát megjelöljük kezünkkel homlokunkat és szemünket, eltávolítjuk azt, aki el akar pusztítani minket.*"¹ A keresztvetést a harmadik században már a keresztelési szertartás részeként említik.² Az egyházatyák írásaiban sok adat található a keresztvetésről, mint kedvelt és gyakran alkalmazott gesztusról. Jeruzsálemi Szent Kürillosz a hit megvallásaként a keresztvetés több alkalmát is felsorolja a megkeresztelkedők számára írt katekézisének XIII. fejezetében: "*Ne szégyelljük tehát megvallani a keresztre feszítettet. Bizalommal rajzoljuk homlokunkra a pecsétet minden alkalommal, és a kereszt legyen mindenek fölötti, amikor kenyeret eszünk, amikor serleget ürítünk, ki- és bemenetnél, elalvás előtt, lefekvésnél és felkelésnél, utazásnál és pihenésnél. Nagy védelmet jelent, ingyenes a szegények miatt, nem fáradságos a gyengélkedők miatt, mivel Istentől való kegyelem is, jele a hívőknek, riasztója a démonoknak. Mert rajta kipellengérezte őket, és bizalommal győzött rajtuk (Kol 2,15). Mert, amikor a keresztet látják, emlékeznek a keresztre feszítettre. Félnék attól, aki eltiporta a sárkány fejét (Zsolt 73,13) Mivel ingyenes, ne nézd le a pecsétet, sőt*

---

¹ Az ókeresztény kor... 1983. 106.

² Ohm 1948. 293.

*annál inkább tiszteld a Jótevőt".*³ Nisszai Szent Gergely a szemre szájra és szívre rajzolni javasolja, vezeklésként, minden tekintettel, szóval, gondolattal elkövetett bűnért.⁴

A keresztvetés formái

1. Kis keresztvetés

A keresztvetésnek a korai forrásokban előforduló formáját kis keresztvetésnek nevezik.⁵ A kis keresztvetéskor az imádkozó egy vagy több ujjal megjelöli magát, más személyt vagy tárgyat. Egy ujj esetében ez többnyire a hüvelykujj volt, de lehetett a mutatóujj is. A kereszt jele lehetett T alakú, a héber abc utolsó betűjét a tau formálva, vagy + alakú. A Tau-t mint kézjegyet, kultikus tetoválást használták szignálásként és pecsétként. Szerepet játszott ebben a jelmágia és a jel apotropeikus hatásában való hit.⁶ Mindez továbbélt a kereszt jelében is.

A keresztvetés formái közül a kis keresztvetés a legrégebb. A homlokra rajzolt kereszt már a 2. században feltűnik bizonyos liturgikus funkciókban. A 3. század kezdetétől a katekumenátus intézményében is megtalálható. A negyedik században már általános a keresztelés, az eucharisztia és a papszentelés szertartásában. Kezdetben csak a homlokot majd később a többi érzékszervet vagy testrészt, de tárgyakat is megjelölték vele.⁷ Az eucharisztikus liturgiában csak a 4. században jelenik meg. A celebráns az eucharisztikus ima (anafora) előtt rajzolja.

A liturgikus és privát vallásgyakorlatban egyaránt előfordult és használják ma is. A mai gyakorlata elsősorban a római katolikus szertartásvégzésben figyelhető meg. Evangélium olvasás előtt a pap és a hívek egyaránt keresztet rajzolnak hüvelykujjával először a homlokukra majd a szájra végül a mellre.

A görög katolikus vallásgyakorlatban a nyilvános szertartásvégzés során a népi gyakorlatban nem fordul elő. Megmaradt viszont ez az ősi forma a különböző olajkenetek kiszolgálásánál. A keresztelési szertartásban a jelöltek olajával történő megkenéskor a pap hüvelykujját a külön erre a célra megáldott olajba mártva a keresztelendő minden érzékszervét - fülek, szemek, orr, száj - a homlokot és mellet valamint a kezeket és lábakat

---

³ Jeruzsálemi... 1995. 148.

⁴ Ohm 1948. 293.

⁵ uo. , Theologische Realenzyklopädie 1983. 153.

⁶ Onasch 1981. 220.

⁷ Theologische Realenzyklopädie 1983. 153.

kereszt alakban megjelöli. Ugyanez történik bérmáláskor. E két esetben a kis keresztvetés a szentség-kiszolgáltatás eszköze és formája. De nem csak formájában őrizte meg az ősiséget, hanem jelentésében is.

A kereszttel megjelölés a hitelesség, a törvényesen elvégzett szertartás, tárgyak és anyagok esetében pedig a használhatóság kritériuma volt. Tehát mintegy hitelesítő pecsétet tekintették a keresztet. Így ír erről Szent Ágoston is⁸, ezt a szót használják a *Traditio Apostolica* és Jeruzsálemi Szent Kőrilloz már idézett sorai. A bérmálás mai szertartásában a megkenést kísérő mondat - "A Szentlélek ajándékának pecsétje" - is erre utal. A *signum* latin szó, amely egyszerre jelent pecsétet és jelet.

A kis keresztvetés gesztusával találkozunk a miroválás szertartásában, amikor nagyobb ünnepeken, a liturgia végén a pap mindenkinek megkeni a homlokát olajjal. Ez olyan szentelmény, amiben a szertartás minden résztvevője részesülhet.

Az egyéni vallásgyakorlatban a kis keresztvetéssel, mint áldó gesztussal találkozhatunk. Általában szülők adják gyermekeiknek búcsúzáskor, hüvelykujjal keresztet rajzolva az elmenő homlokára vagy elalvás előtt, az ima befejezéseként. Szerzetesnövendéktől hallottam ennek a gesztusnak a megnevezésére az apácaáldás kifejezést. Ez megerősíti azt a megfigyelésemet, hogy ezt a gesztust többnyire nők gyakorolják, a klerikusok közül pedig az apácák.

A kereszttel megjelölés a középkorban vált a kézrátételt helyettesítő áldó gesztussá, de ez a nagy keresztvetést jelentette.

2. A nagy keresztvetés

A nagy keresztvetés formája, amikor a keresztet a homloktól a mellig, majd az egyik válltól a másikig rajzolják meg.

Egyes szerzők szerint a 8. századtól a szerzeteseken keresztül terjedt ez a forma, de utalás található erre már az 5. századból is. Az első biztos forrás viszonylag késői, német nyelvterületről egy 11. századi királyi imakönyv.⁹

A nagy keresztvetés formai elemzése során négy szempontot, illetve ezek variációit kell figyelembe venni. Jelentéskülönbséggel bír az, ha valaki csak kézzel vagy valamilyen szakrális tárggyal vet keresztet, és mást jelent, amikor magára vet keresztet vagy, ha egy

---

⁸ uo.

⁹ Ohm 1948. 294.

másik személyt vagy tárgyat jelöl kereszttel. Ez utóbbiak közé tartoznak az áldások különböző formái.

A nagy keresztvetés ma használatos formája eltérő a keleti és a nyugati egyházban. A jelen gyakorlat szerint a latin egyházban a kereszt vízszintes szárát a balról a jobb váll felé rajzolják meg, míg a keleti egyházban először a jobb vállra teszik a kezét, és onnan vezetik a bal vállhoz.

A 12. század előtt a keresztények egységesen a jobb vállon kezdték a keresztvetést. A latin katolikusok III. Ince pápa (1198-1216) idején kezdték a keresztvetést kinyújtott ujjakkal és a bal vállon kezdve végezni. A nagy egyházszakadás után a két egyház elválásának hatalmi, politikai, teológiai és dogmatikai tartalmán túl megszülettek a gesztusok szintjén megmutató liturgikus különbségei is. A latin szertartásban a nagy keresztvetéssel kapcsolatban még a 13. század folyamán is felteszik a kérdést a liturgikus írók, hogy keresztvetésnél vajon jobbról balra vagy balról jobbra kell a kereszt vízszintes szárát rajzolni. Mindkét formának megszülettek már a maguk korában a szimbolikus magyarázatai.

.....
A nagy keresztvetés keleti és nyugati formáit összehasonlítva, a jobb- és baloldal használatának különbségén túl, lényeges eltérés van a kéztartásban. A keresztvetés gesztusában fontos megkülönböztetni magát a mozdulatot és ezen belül a kéztartást

A latin gyakorlatban egészen a 13. századig a kéztartás során, és ez az áldó gesztust jelentette, a jobb kéz első három ujját nyújtva, az utolsó kettőt behajtván tartották. A 13. sz-tól kezd elterjedni, hogy minden ujjat kinyújtanak. Ezt a formát először Szent V. Pius írta elő, de a bencések körében ez a 8. sz. óta gyakorlat volt. A nyugati egyházban ugyanezt a kéztartást láthatjuk ma is, és nincs különbség abban, hogy valaki magára vet keresztet vagy más személyre, illetve tárgyra - ez utóbbi a pap áldó mozdulatát jelenti - mindkét esetben a jobb kéz minden ujja nyújtva van. A keleti egyház részéről a legtöbb kritika ezért érte a latin egyház gyakorlatát, mert az ujjak kinyújtásával megszüntette a Szentháromság tiszteletét kifejező formát.

A keleti egyházban a nyugatitól eltérő a keresztvetés formája. Nem csak az irányában különbözik, hanem a kéztartás módjában is.

A keresztvetés jelentése és kommunikációs értéke más, ha valaki magára vet keresztet, vagy ha más személyre illetve tárgyra. E két típust formai eltérésük miatt is meg kell különböztetni.

1. Önmagára történő keresztvetés

A görög katolikusok megőrizték a keleti egyházban szokásos formát. A jobb kéz mutató és középső ujját összeérintik a hüvelykujjal, a gyűrűs és a kisujjat pedig lehajtják a tenyérbe. Ezzel a kéztartással vetnek magukra keresztet. Először a homloktól lefelé indulva a kereszt függőleges szárát rajzolják meg, majd a római katolikusoktól eltérően a vízszintes irányban először a jobb vállhoz érintik a kezét, és onnan vezetik a bal vállhoz. A görög katolikus keresztvetésben a kéztartásnak is megvan a konkrét értelmezése, jelentése, ami a recens anyagban éppúgy megtalálható, mint a jelenkori hittankönyvekben. A három ujj összeillesztése, a Szentháromság tiszteletének nyilvános gesztusa. Azt jelenti, hogy egy Istenben három személy van, Atya, Fiú és Szentlélek. A két lehajtott ujj pedig Jézus kettős természetére utal, vagyis arra, hogy Jézus Isten is és ember is.

A kisgyerekeknek ezt a gesztust tanítják meg először a szülők, nagyszülők. A vallási nevelés első lépcsője ez, amelyben egyetlen gesztuson keresztül két hitigazságot tanul meg, és gyakorol minden gyermek.

2. Keresztvetés más személyre vagy tárgyra - az áldás

Ebben a gesztusban elkülönül egymástól a pap és nem pap által végzett mozdulat. Ha nem pap rajzol keresztet más személyre, ezt az ún. kis keresztvetés gesztusával teszik, amelyről már szóltam. Tárgyak esetében a görög katolikus gyakorlatban az áldásadás római katolikus formájával találkozhatunk. Ha valamilyen tárgyra - például pászkasütéskor a megszitált lisztre, a bedagasztott tésztára, a kemence szájára mielőtt bevetik a pászkát - vetnek keresztet ezt kinyújtott tenyérrel teszik úgy, hogy a jobb kéz minden ujja nyújtva van. Hasonlóképpen a római katolikus áldó gesztushoz. A görög katolikus népi gyakorlatban az áldás görög katolikus papi kéztartásával nem találkoztam. Ez kizárólag a papság által használható illetve gyakorolt kéztartás.

A pap keresztvetése más személyekre vagy tárgyakra az áldás vagy szentelés szertartásának része. Az áldás gesztusában a kereszt megrajzolásának mozdulata mellett gazdag információval szolgál maga a kéztartás. A pap a jobb kéz ujjával Krisztus "monogramját", az IC XC betűket formálja meg. A mutató ujjat egyenesen tartva: I, a középső ujjat kissé behajlítva: C, a gyűrűs és hüvelyk ujjakat egymáshoz érintve és keresztezve: X, végül a kisujjat behajlítva: C formálódik ki a név: Jézus Krisztus, görög megfelelőjének - Iesus Christos - első és utolsó betűi. (36. kép) A kéztartás során az emberi testrészek segítségével, egy absztrakt, verbális információt formál és közöl az áldást adó pap, amely olvasható, és a hozzá kapcsolódó dallam és szöveg egyidejűleg hallható.

A kéztartásnak ez a formája már a 6. századi athoszi festőkönyvekben szerepel az ikonfestés szabályainak leírása során. Az áldó Krisztus kéztartásaként a görög hagyomány ezt a formát rögzíti máig érvényes ábrázolási kánonként.

Egy 1878-ban kiadott görög katolikus szertartáskönyv a pap áldó gesztusának eredetét az Ószövetségre visszavezetve ("Hívják segítségül a nevetem Izrael fiaira, és én megáldom őket" Mózes IV. 6. 7.), annak formájáról így ír: "Ezt teszi az új szövetség áldozára is, midőn ujjjaival Krisztus nevének betűit ábrázolva, a kereszt jelével ad áldást. Kell tehát, hogy mint az Úr áldását, fogadjuk ezt."¹⁰

Az IC XC monogram gyakori kísérője a görög NIKA szó, amely győzelmet jelent. Ez olvasható az áldozati kenyéren, a proszforán, amelyre sütés előtt rányomják a pecsétet: az egyenlő szárú keresztet, négy ága között ezekkel a betűkkel:

IC XC

NI KA

ami azt jelenti: Jézus Krisztus győz! A magyar nyelvű görög katolikus liturgiában ez az egyetlen görög mondat maradt meg, amelyet még a papság egy része az *epiklézis* után csendes imaként elmond, miközben keresztet rajzol az áldozati adományok fölött.

Ikonográfiai ábraként gyakran előfordul pecsétéken, újságban, primiciás (elsőmisés) képeken.

A kereszt jele ezekben az összefüggésekben azt jelenti, hogy győzelem, dicsőség. Ezt erősíti meg a klerikusok körében gyakori levélkezdesi forma, amikor a "Dicsőség Jézus Krisztusnak !" köszöntés egyetlen jellé sűrítve jelenik meg: +!

A kéztartás mellett fontos információhordozó, ha a keresztvetés vagy áldás valamilyen szakrális tárggyal történik. A tárgy a gesztus mellett lehet egyenrangú jelentéshordozó, jelentésmódosító, vagy a gesztus jel erősségét módosító.

Az önmagára történő keresztvetés során a népi vallásgyakorlatban ritka az eszközhasználat. A leggyakoribb, hogy a különböző típusú imafüzéreken lévő kereszttel vetnek magukra keresztet. A pap a liturgiavégzés során a "Hiszekegy" elmondása után az összehajtott *aerionnal* (kehelytakaró) vet magára keresztet. A magyar görög katolikus egyházban a papság számára húsvétól Krisztus menybemeneteléig tartó időszakban engedélyezett, de akkor kötelezően, a **kézikereszt** használata, amellyel a pap magára is keresztet rajzol.

---

¹⁰ A gör. szert. kath. Egyház... 1878. 103.

A más személyre vagy tárgyra történő keresztvetés az áldás. Ezt többféle szakrális tárggyal is végezhetik a szertartások során. A leggyakoribb a kereszt használata. A különféle keleti egyházakban általános a kereszttel adott áldás, míg a magyar görög katolikus egyházban ennek fontos rang és időjelző szerepe van. Csak a püspök az, aki minden szertartás végzésekor kereszttel ad áldást. Ez személyes tárgy: püspöki kereszt. A papság számára ez csak a Krisztus feltámadásától a menybemenetelig terjedő negyven napos időszakban van előírva és engedélyezve.

Ezen kívül minden szentmisében háromszor ad áldást a pap az evangéliumos könyvvel: nyitó áldás az oltár felett, kisbemenetkor és evangélium olvasás után. Áldást ad az áldozati adományokkal, valamint az eucharisziát tartalmazó kehellyel.

A püspöki liturgia során a püspök a *dikérioronnal* és *trikérioronnal* is ad áldást. A dikériorion egy kétágú gyertyatartó, amely Jézus kettős természetére utal, a trikériorion pedig a szentháromságot jelképező háromágú gyertyatartó. (38. kép)

Kapcsolódó jelek

A keresztvetés és áldásadás gesztusa önmagában is használt jel, de ez a ritkább. Általában a gesztus gyakorlása során mindig vannak kapcsolódó jelek. A vallásgyakorlat egészét olyan kontextusnak kell tekinteni, ahol különböző típusú jelek alkotják a kifejezni kívánt tartalmat.

A gesztusokhoz leggyakrabban szöveg kapcsolódik. Ez lehet hangosan kimondott vagy néma. A gesztus lehet bevezetője, kísérője vagy lezárója a szöveges imának. A keresztvetést kísérő legrégebb szövegek nagyon egyszerűek voltak. "Signum crucis", később "In nomine Jesu" vagy "In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti".¹¹ A görög katolikus egyházban szertartásvégzések során a Szentháromság bármely formában történő említését kötelezően kíséri keresztvetés.

Az otthoni magánimádságoknak éppúgy része a keresztvetés, mint a templomi imának. Maga az ima szövege is utalhat a keresztvetésre. Egy lefekvéskor mondott imát idézek, amely Alsóregméről, ahol a 80 éves görög katolikus asszony minden nap elimádkozza a következő imát: "Kereszt alattam, kereszt felettem, Szűz Mária mellettem, éjféltől virradásig Jézus legyen itt mindhalálíg. - Keresztet vetek magamra meg a párnára is."¹²

---

¹¹ uo. 296.

¹² Saját gyűjtés. Alsóregmec, 1998. Ragyák Miklósné (sz. Bodnár Mária, 1922. Alsóregmec, görög katolikus) közlése.

A gesztusnak kísérője lehet egy másik gesztus. A pap áldását a hívek keresztvetése, a keresztvetést meghajlás, a templomba lépést, a szakrális csókot keresztvetés kíséri.

A különböző szakrális hangokhoz is kapcsolódhat a keresztvetés gesztusa. Ilyen a harangszó, vagy az átváltoztatáskor helyenként szokásos csengetés.

A gesztusok jelértéke, értelmezése és értelmezhetősége az évszázadok során sokat változott párhuzamosan azzal, hogy egy gesztus használata a társadalom milyen széles rétegeire volt jellemző. Az eddigiekben felvázolt sajátosságok, a formák különbségei, apró eltérések ma már kevés embert érintenek, kevés ember tulajdonít neki jelentőséget. Egészen mást jelent, ha a társadalom egészét érinti vagy ha csupán egy kisebb csoportját. A gesztus jelértéke más, ha a vallási közösség az adott társadalomban kisebbséget képvisel és más, ha a társadalom egészét átjáró vallásosság a jellemző. Mindezek függvényében a vallásgyakorlat gesztusainak egyik napról a másikra történő megváltoztatása akár társadalmi konfliktusokat is előidézhet. Jó példája ennek a 17. századi Oroszország egyház- és társadalomtörténete.

Az orosz ortodox egyház ekkor élte első nagy válságát, melynek eredménye a nagy egyházszakadás, a raszkol volt. Az orosz egyházon belüli újjítási törekvések feszültséget keltettek nem csak az egyházon belül, hanem a társadalom szélesebb rétegeiben is. Az újjításokkal szembeni ellenállás gyújtópontjában éppen a keresztvetés gesztusa állt. Az 1551-es nagy szinóduson elfogadták, hogy az orosz egyházban öt ujjal vetnek keresztet és adnak áldást. Ez a fent leírt görög formával szemben azt jelentette, hogy a jobb kéz mutató és középső ujját nyújtva tartják, míg a fennmaradó hármat lazán összeérintik. Ezt nevezték ötujjas keresztvetésnek. A kor vitáiraiban és történeti irodalom nevezi két ujjas keresztvetésnek is (92. kép) A 17. századi reformok során, a görög egyházhoz történő közeledés jegyében át kívántak térni a három ujjal való keresztvetésre, ami a reform egyéb elemeivel együtt nagy ellenállást váltott ki. E mozdulat, mint jel köré gyűjtve fogalmazták meg legkifejezőbbben az újjítók és az újjítások ellenzői gondolataikat. A nagy raszkol legismertebb személyisége, az újjítók legádázabb ellensége, Avvakum protopópa, száműzetésében is kitartott meggyőződése mellett. (Így ír önéletírásában: „... a Csudov kolostorba vonszoltak, ott letettek az udvaron, és odaállítottak a külföldről jött pátriárkák elé, ott ültek a mi főpapjaink is, mint a rókák. Az Írás alapján sokáig beszélgettem a pátriárkákkal. Isten szóra nyitotta vétkes számat, és Krisztus megszegyenítette őket általam! Utolsó érvként ezt mondták: *"Mit makacskodol? Az egész pravoszláv világ, a szerbek, az albánok, az oláhok, a rómaiak, de még a lengyelek is mind három ujjal vetnek keresztet, csak te tartasz ki makacsul az öt ujjal való keresztvetés mellett! Ez nincs így rendjén!"* Én pedig a Krisztus nevében így feleltem nekik: *"Világnak tanítómesterei! Róma régen lehanyatlott, és*

ájultan hever, velük együtt pusztultak el a lengyelek is... Nekünk Isten kegyelméből önálló országunk van. Ez előtt az eretnek Nyikon¹³ előtt, a kegyes fejedelmek és cárok alatt, romlatlanul fennmaradt nálunk Oroszországban a pravoszláv hit, és háborítatlan békesség volt az egyházban. Ez a fenevad Nyikon hozta be az ördöggel szövetkezve a három ujjal való keresztvetést. A mi első pásztoraink öt ujjal osztották az áldást, amint tanították egykor a mi szentatyáink... Az egykori moszkvai zsinat¹⁴ is úgy határozott Ivan cár idején, hogy öt ujjal kell keresztet vetni és áldást osztani..."¹⁵

A 17. századi Oroszországban a keresztvetés formája nem egyszerűen vallásgyakorlati szokást jelölt, hanem az óhitűek és újítók közötti társadalmi méretű konfliktushelyzetben állásfoglalást is jelentett. A keresztvetés jelértéke felerősödött, tartalma gazdagodott és a befogadó közeg érzékenyebbé vált használati formájára. Ezzel párhuzamosan megnőtt a keresztvetés kommunikációs értéke. Jól illusztrálja ezt **egy korabeli vitairat ábrázolása**, amelyen az ötujjas keresztvetés kéztartását mutató kézből a kör teljességébe foglalt, megváltó, győzelmet hirdető kereszt nő ki, míg a háromujjas keresztvetést formáló kéz szörnyként fonja körül az ujjak között kuporgó embert.

A gesztushasználat kontrollja

Az egyéni és közösségi gesztushasználatot különböző tradíciók szabályozzák. Vannak írásos formában is nyomon követhető előírások, amelyeket akár történeti forrásokban, akár jelenleg is használt liturgikus és imakönyvekben megtalálhatunk.

A vallásgyakorlat gesztusrendszere, ezen belül a keresztvetés formája, használatának ideje, módja **döntően az íratlan szokáshagyomány által szabályozott**. Ez befolyásolja a gesztusok továbbélésének, áthagyományozódásának a módját is, amiben fontos szerepe van egyrészt a pap mintaadó személyének és a közösségi kontrollnak egyaránt. A közösség kontrollja a közös templomot használó, vegyes felekezeti közösségekben jól megfigyelhető.

Mikóházán a római katolikusok is a görög templomot használják, és havonta csak egy alkalommal van római katolikus mise. A többségi felekezet a görög katolikus. Elvárásaival meghatározza a római katolikusok gesztusgyakorlatát is. Így a keresztvetést nem térdhajtás, hanem meghajlás kíséri. Vilyvitányban, a római katolikus többségű településen csak római

---

¹³ Nyikon pátriárka volt megbízva a reformok kidolgozásával. Később a cár őt is száműzte.

¹⁴ 1551-ben.

¹⁵ Avvakum 1979. 94-95.

templom van. Ezt használják a görög katolikusok is. Lehet tudni, hogy a templomba belépők közül, aki nem térdhajtással, hanem meghajlással kísérve vet keresztet, az görög katolikus.

A vallásgyakorlat egyetlen eleme is válhat az identitás tudatosításának, sőt képviselésének eszközévé. A görög katolikusok számára a sajátos keresztvetési forma az önmeghatározás elemévé vált. Általa tudatosan megkülönböztetik magukat a római katolikusoktól. A felekezeti identitás része, annak nyilvános kifejezése. Ezt a különbséget számon is tartják. Identifikációs jel, ami elválaszt, de össze is köthet.

A gesztusok milyensége az áhítat és vallásos elmélyültség fokmérője is. Szemléletesen írja ezt le Tolsztoj Háború és béke című regényében Natasa egyik vasárnapi templomi megfigyeléseként. Natasa "megállt az anyja mellett, odabiccentett a közel álló ismerősöknek. Szokása szerint vizsgálta a hölgyek öltözékét, megróttta egy közel álló dáma testtartását, meg azt, hogy milyen illetlen módon: egészen kurta mozdulattal vet csupán keresztet magára."¹⁶

Az egyéni eltéréseket a közösség normaszegésként éli meg és a kinevetéstől az erősebb, elítélő megfogalmazásig többféle reakciót válthat ki.

A gesztushasználatnak kialakul a spontaneitása. Bizonyos szövegek, meghatározott környezet automatikusan kiváltja a gesztusokat. Ilyen a templomba lépés. A templomban eucharisziaként jelenlévő Istennek járó hódolat, köszöntés a meghajlás és keresztvetés. Az ökumenikus imahét alkalmával a református templomba belépő görög és római katolikusok gyakran önkéntelenül is keresztet vetnek, pedig ott nincs Eucharisztia. Ugyanígy a Miatyánk záró sorainál, ahol a görög katolikusok az utolsó mondatban felsorolják a Szentháromság személyeit keresztvetés kíséretében, a római katolikusok és a reformátusok nem. Ennek ellenére észrevehető, hogy az ökumenikus alkalmakon néhányan keresztet vetnek a Miatyánk befejezéseként.

A keresztvetés szokásának kikopása a protestáns egyházak vallásgyakorlatából önálló kutatási témát jelent, amit a korabeli szertartásvégzést szabályozó irodalomban szépen végig lehetne kísérni. Példaként Somorjai János 1663-ban, a reformáció után több mint száz évvel keletkezett az istentisztelet rendjét magyarázó - ahogy a címben megjelöli - az "együgyük tanítására" írt műből idézek egy mondatot, amely jól illusztrálja a keresztvetés szokásának továbbélését, hiszen tiltani kellett. "Imádságainkat a' Sz. Háromság egy Istennek nevezetén kezdgyük el: de koeroeszt vetések nélkül, és olvaso nélkül."¹⁷

---

¹⁶ Tolsztoj 1959. 3.k. 80.

¹⁷ Somorjai 1636. 39.

A gesztusok megőrzését a folyamatos jelhasználat garantálja. Ennek feltétele a gesztushasználat nyilvánossága. A vallásgyakorlat gesztusai, így a kereszttetés is, napjainkra visszahúzódtak a szakrális terekbe - templomok, búcsújáró helyek - és a magánélet színtereibe. Ez jellemzi a görög katolikus vallásgyakorlatot is. Ez a társadalom egészét érintő szekularizáció következménye. Felgyorsították ezt a folyamatot a szocializmus éveinek tiltásai is.

A vallási gesztusok nyilvános megjelenése, mint például kereszttetés déli harangszókor, temetési menet vagy templom előtt elhaladva, ritka látvány. Falusi környezetben a szakrális tereknek sokkal erősebb az indukáló hatása. Útmenti kereszt vagy templom előtt elhaladva a kereszttetés és kalapemelés gyakoribb látvány, mint városi környezetben, ahol éppen szokatlansága miatt erőteljesen figyelemfelhívó a hatása.

.....

A görög katolikus vallásgyakorlat gesztusait vizsgálva megállapítható, hogy a keleti egyház szertartásaira és vallási életére jellemző, a dráma műfajához hasonlítható, szoros dialógusra épülő szerkezet a gesztusok rendszerére éppúgy jellemző, mint a verbális szintre. A kommunikáció különböző csatornáinak szinkretizmusa egy olyan intenzív közlésrendszert hoz létre, amely a kognitív információ túl az ember emotív megtapasztalását is célozza egyszerre. Ennek nagyon fontos, legdominánsabb elemét a vallásgyakorlat gesztusai alkotják. Míg a nyugati katolikusok vallásgyakorlatuk formáit tekintve imaéletükben ülővé váltak, a keleti egyház hagyományait képviselő görög katolikusok vallásgyakorlatukban megőriztek egy nagyfokú mozgalmasságot és ingergazdagságot. A protestáns felekezetek pedig, és itt elsősorban a magyar református egyház gyakorlatára gondolok, a kognitív funkció hangsúlyozásával az évszázadok során kiszorították a vallásgyakorlatból a nem verbális elemek nagy részét. A nonverbális kommunikáció szükségessége, mint a közvetlen emberi kommunikáció, elsősorban az igehirdetés hatékonyságát növelő eszközként jelenik meg a protestáns pasztorációs teológiában. (Fodorné Dr. Nagy Sarolta: **A katechézis kommunikációs problémái**)

A görög katolikus vallásgyakorlatban a gesztusoknak, mint sajátos kultúrahordozóknak a továbbélését támogatja az a komplex rendszer, amelybe beágyazódnak. Bizonyos szövegek, szituációk gesztusokhoz kapcsolódása segíti azok fennmaradását. A gesztus és szöveg, gesztus és dallam, gesztus és illat, gesztus és tér, gesztus és tárgyak, gesztus és érzelmi érintettség kapcsolata, a vallási identitás olyan mélyrétegeit alkotják, amelyből bármelyik elem elő tudja hívni a másikat, vagy bármelyik elem lehetővé teszi az azonosulást a rendszer egészével. A gesztusok és azok rendszerbe ágyazottságának vizsgálata

a vallási identitás kutatói számára az identitásnak egy látszólag apró, de mélyen gyökerező, és nagy megtartó erővel bíró elemét tárja fel.